

Het natuurbeheer in ons land kent verschillende stromingen. In de ene stroming staat het behoud van oude cultuurlandschappen centraal, de andere kant kiest voor de ontwikkeling van grootschalige, zelfregulerende natuurgebieden. Waar nu zitten onze plantensoorten?

Rode-Lijstsoorten prefereren halfnatuurlijke plantengemeenschappen

Natuur als nooit tevoren

De biodiversiteit in Nederland zal omstreeks 1850 een hoogtepunt hebben gekend. Rond deze periode waren grote delen van Nederland in extensief tot matig intensief landbouwkundig gebruik. De verschillende vormen van landgebruik, met verschraling enerzijds en lichte bemesting anderzijds, boden ruimte aan een groot aantal soorten. Belangrijk waren in dit verband ook een natuurlijkere waterhuishouding en dus veel nat-drooggradiënten. In het huidige natuurbeheer worden vaak oude landbouwkundige methoden gebruikt om gewenste natuurtypen en bijbehorende soortenrijkdom te behouden. In navolging van Victor Westhoff wordt deze natuur gewoonlijk halfnatuurlijk

genoemd, waarbij de mens ingrijpt door te plaggen, kappen, beweiden, maaien, akkeren en branden. Om de maat van menselijk invloed preciezer aan te geven wordt wel de term hemerobie gebruikt (zie kader). In een geheel andere benadering wordt uitgegaan van grootschalige natuurgebieden waarin ruimte is voor natuurlijke

Slanke sleutelbloem is een van de slechts twee Rode-Lijstsoorten die naar verhouding meer voorkomen in natuurlijke dan in door de mens beheerde plantengemeenschappen.

FOTO: JOHN JANSSEN

Tabel 1. De twintig soorten die het sterkste zijn gebonden aan natuurlijke plantengemeenschappen en de twintig soorten die het sterkste zijn gebonden aan halfnatuurlijke of cultuurlijke plantengemeenschappen, op basis van gegevens uit de Landelijke Vegetatie Databank.

Natuurlijk	Halfnatuurlijk-cultuurlijk
zulte	smalle weegbree
gewoon kweldergras	duizendblad
klein schorrenkruid	Engels raaigras
gerande schijnspurrie	witte klaver
Engels slijkgras	gewone hoornbloem
gewone zoutmelde	kweek
zee-weegbree	gewoon struisgras
schorrezoutgras	veldzuring
kortarige zeekraal	gewoon reukgras
melkkruid	veldbeemdgras
lamsoor	kropaar
bitterzoet	rode klaver
grauwe wilg	scherpe boterbloem
zwarte els	paardenbloem
gele lis	schapenzuring
spiesmelde	straatgras
duinriet	madelief
zee-alsem	gestreepte witbol
wolfspoot	vertakte leeuwentand
zilte rus	gewoon biggenkruid

De Vliehors. Kwelderbegroeiingen zijn voor hun voortbestaan niet afhankelijk van menselijk beheer.

processen, zoals landschapsvorming en spontane dynamiek; in het beheer van deze gebieden worden doorgaans grote zoogdieren ingezet. Er wordt wel betoogd dat in dergelijke landschappen, mits voldoende groot en met veel gradiënten, het merendeel van onze soorten een onderkomen zou vinden. Is dit daadwerkelijk het geval of kunnen we voor het behoud van onze soortenrijkdom niet zonder het op gezette tijden ingrijpen door de mens?

ANALYSE

Om inzicht te krijgen in de waarde van halfnatuurlijke landschappen en begroeiingen is een analyse uitgevoerd van de gegevens in de Landelijke Vegetatie Databank. Hiervoor is voor elk vegetatietype ingeschat of het thans afhankelijk is van menselijk beheer en wat zijn hemerobiegraad is. Na de toedeling van de verbonden over de verschillende beheers- en hemerobieklassen hebben we onderzocht hoeveel soorten kenmerkend zijn voor de diverse catego-

worden ingedeeld in de categorie 'met menselijk beheer'. Ook de heiden en veel waterplantengemeenschappen behoren in deze categorie. Voor de laatste is dit niet meteen duidelijk, maar de meeste waterplantengemeenschappen zijn onder de omstandigheden waarin ze tegenwoordig voorkomen, afhankelijk van regelmatig beheer van watergangen en dergelijke. Een apart geval vormen de bossen. De huidige rijkdom aan bosplanten is in het verleden in stand gehouden door intensief gebruik van de bossen als hakhout. De meeste (droge) bossen zijn bij de indeling dan ook ingedeeld in de categorieën met én zonder menselijk beheer. De zoutplantengemeenschappen van onder meer de zeeasterklasse en de zeevetmuurklasse zijn typische voorbeelden van begroeiingen die (vrijwel)

halfnatuurlijke of cultuurlijke. De twintig soorten met de sterkste binding aan natuurlijke, dan wel halfnatuurlijke/cultuurlijke vegetatietypen zijn weergegeven in de tabel.

Aan de natuurlijke kant vinden we vooral zoutminnende en zouttolerante soorten en soorten van moerassen en moerasbossen. De twintig soorten met de sterkste binding aan begroeiingen die afhankelijk zijn van menselijk beheer, zijn allemaal zeer algemene graslandplanten. Hoewel deze soorten ook wel in natuurlijke begroeiingen buiten de graslanden optreden, zal hun abundantie in het huidige landschap vele malen hoger zijn dan in een natuurlijk landschap. Opvallende aanvoerder van de lijst is de smalle weegbree, een soort die bekend is uit een veelheid aan vegetatiety-

Grote tijm is een van de vele Rode-Lijstsoorten die hun zwaartepunt hebben in beheerde systemen. FOTO'S: RENSE HAVEMAN

rieën en welke Rode Lijstsoorten in de desbetreffende categorieën hun zwaartepunt hebben. In dit artikel worden alleen de resultaten besproken met betrekking tot het menselijk beheer. Voor de resultaten van de analyse van hemerobiegraden, die een zelfde strekking hebben, verwijzen we naar het boek *Natuur als nooit tevoren* (zie kader op pagina 174).

PLANTENGEMEENSCHAPPEN

Het zal geen verbazing wekken dat alle verbonden van de klasse der akkergemeenschappen en de meeste graslandgemeenschappen – zoals het verbond van biezenknoppen en pijpenstrootje, het verbond der matig droge kalkgraslanden en het verbond der heischrale graslanden –

geen menselijk beheer vergen, evenals de verlandingsgemeenschappen uit de klasse van de hoogveenslenken.

BIODIVERSITEIT EN BEHEER

De waarde van de door mensen beïnvloede begroeiingen voor de biodiversiteit in ons land blijkt uit het grote aantal soorten dat gebonden is, dan wel een duidelijke voorkeur vertoont, voor gemeenschappen die afhankelijk zijn beheer. Uit de analyse blijkt dat ruim 400 soorten significante verschillen laten zien, waarbij 259 soorten vaker voorkomen in halfnatuurlijke en cultuurlijke begroeiingen dan in vegetatietypen die als natuurlijk worden beschouwd. Andersom worden 154 soorten vaker aangetroffen in natuurlijke systemen dan in

HEMEROBIE

Hoewel het in discussies vaak gaat over de 'natuurlijkheid' van begroeiingen en systemen, is de achterliggende gedachte en bedoeling echter meestal de mate van (of het gebrek aan) menselijke invloed op een vegetatie of landschap. Jalas introduceerde daarom de term hemerobie. Dit woord is afgeleid van de Griekse begrippen *hemeros* en *bios*, die respectievelijk getemd/gecultiveerd en leven betekenen. Om de verschillende hemerobieklassen te onderscheiden worden zowel biotische als abiotische kenmerken van het systeem gebruikt. Bij de biotische kenmerken gaat het dan bijvoorbeeld om de hoeveelheid neofyten (nieuwkomers) en therofyten (eenjarigen) in het systeem, waarbij hogere aantallen van beide groepen een toenemende menselijke invloed indiceren. Bij de abiotische kenmerken spelen zaken als mechanische verstoring, landbewerking, bemesting, beïnvloeding van de waterhuishouding en hoeveelheid natuurvreemde stoffen een grote rol.

pen. In pollendiagrammen wordt het voorkomen van weegbreesoorten veelal apart weergegeven, omdat het optreden van grote hoeveelheden weegbrepollen de periode zou markeren waarop de mens in het Neolithicum de overgang maakte van jagerverzamelaar naar landbouwer. Een verwant van smalle weegbree, de grote weegbree, werd door Noord-Amerikaanse indianen gezien als symbool van de invloed van de blanken. Deze soort komt in onze tabel niet voor, doordat ze pas op de 71^e

plaats staat (maar desondanks wel een duidelijke indicator is voor menselijke invloed).

Van de 259 soorten die kenmerkend zijn voor halfnatuurlijke en culturele begroeiingen, zijn 33 soorten opgenomen van de Rode Lijst. Daar tegenover staan slechts twee soorten uit de 154 soorten tellende groep die gebonden is aan natuurlijke situaties.

CONSERVATISME

Het streven naar het behoud van oude cultuurlandschappen leidt gemakkelijk tot een conservatisme dat op den duur aan zijn doel voorbij schiet. Het oude adagium van 'overall wat anders maar steeds hetzelfde' verdient bijstelling, omdat het consequent doorvoeren van nauwkeurig omgrensde beheersmaatregelen verstarring tot gevolg heeft. Hier kunnen de 'klassieke natuurbeheerders' nog wat leren van de 'moderne natuurontwikkelaars'. Het is zaak voldoende dynamiek in het systeem te brengen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden op defensieterrinen, waar door gebruik van het landschap een bepaalde mate van storing optreedt die bepaalde soorten van het heidelandschap ten goede komen. Hetzelfde effect is te zien in duingebieden waar door toegenomen dynamiek na natuurherstel weer verstuing kan optreden.

Hoewel dit voor populaties van al dan niet bedreigde soorten een uitkomst kan zijn, blijft het echter de vraag of deze dezelfde coalities blijven vormen met andere soorten. Nieuwe vormen van landschapsbeheer zijn wellicht nodig om zeldzame soorten te behouden, maar hiervoor worden ook durf en creativiteit gevraagd.

Er zijn veel manieren te bedenken waarop de storingsintensiteit op landschappen kan worden bijgesteld. Het rigide vasthouden aan ouderwetse landbouwmethoden in een nieuw jasje zal echter onvoldoende blijken voor het behoud van onze biodiversiteit.

Rense Haveman en Joop Schaminée zijn verbonden aan Centrum Ecosystemen van Alterra WUR. Remko van Rosmalen is werkzaam bij de Dienst Landelijk Gebied in Utrecht. Daarnaast werkt Rense Haveman bij de Dienst Vastgoed van het Ministerie van Defensie en Joop Schaminée als deeltijd hoogleraar bij Wageningen Universiteit en Radboud Universiteit Nijmegen.

Literatuur

Jalas, J. (1955), Hemerobie und hemerochore Pflanzenarten. Ein terminologischer Reformversuch. *Acta soc. Flora Fauna Fennica* 72: 1-15.
Schaminée, J.H.J. & J.A.M. Janssen (2006), *Schatten voor de natuur. Achtergronden, inventaris en toepassingen van de Landelijke Vegetatie Databank*. KNNV Uitgeverij, Utrecht, 112 pp.
Schaminée J.H.J. & E.J. Weeda (red.) (2008),

NATUUR ALS NOOIT TEVOREN

Dit artikel is een verkorte weergave van een hoofdstuk uit het boek *Natuur als nooit tevoren*. Dit boek is het tweede deel in de reeks *Vegetatiekundige Monografieën*, uitgegeven door de KNNV Uitgeverij en tot stand gekomen in een nauwe samenwerking tussen de universiteiten van Nijmegen en Wageningen. Vorig jaar verscheen het boek *Grenzen in beweging* en het ligt in de bedoeling dat ieder jaar een deel verschijnt. De boeken zijn het resultaat van een reeks werkcolleges, waarin een kleine groep Master studenten wordt begeleid in het gezamenlijk schrijven van een boek over een actueel onderwerp. Iedere student is – met zijn eigen begeleider – verantwoordelijk voor één hoofdstuk. De ideeën worden tijdens de werkcolleges gepresenteerd, bediscussieerd en vervolgens verder uitgewerkt.

Grenzen in beweging, beschouwingen over vegetatiegeografie. KNNV Uitgeverij, Zeist.
Van der Meijden, R., B. Odé, C.L.G. Groen, J.P.M. Witte & D. Bal (2000), Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. *Gorteria* 26: 85-208.
Vera, F.M.W. (1997), *Metaforen voor de wildernis: eik, hazelaar, rund, paard*. Dissertatie Landbouwniversiteit Wageningen, 426 pp.

Het branden op de Oldebroekse heide. Veel plantengemeenschappen zullen zonder menselijk ingrijpen uiteindelijk grotendeels verdwijnen. Een duidelijk voorbeeld zijn de heiden, die zonder periodiek beheer uiteindelijk in bossen zouden veranderen.

FOTO: RENSE HAVEMAN

